

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ**MEDIATION AS AN ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION METHOD**

Григор'єв В.Ю., студент III курсу факультету юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кривобородий В.С., студент III курсу факультету юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню способів застосування альтернативного вирішення спорів у цивільних справах. Акцент в роботі був зроблений на дослідженні такого виду альтернативного вирішення конфлікту як медіація з огляду на її популярність серед інших альтернативних способів вирішення спору (далі – АВС).

Під час проведення дослідження автори висвітлили історичні аспекти та причини виникнення альтернативних способів вирішення спорів. Для авторів важливим було приділити увагу тому, яким чином розвивалося законодавство та практика щодо АВС у зарубіжних країнах, та як вона перейшла до українського правового поля.

В дослідженні автори сконцентрували свою увагу на аналізі норм Закону України «Про медіацію», який став довгоочікуваним здобутком для застосування процедури альтернативного вирішення спорів. В роботі була приділена увагу принципам, на яких ґрунтується медіація з огляду на інституційну важливість їх визначення та застосування. При аналізі таких принципів як «добровільність», «конфіденційність», «нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора», «самовизначення та рівність сторін медіації» автори виклали свої думки стосовно кожного з принципів, а також навели думки вітчизняних вчених, які займалися вивченням даної тематики.

В роботі авторами здійснено аналіз вимог, які ставляться до особи для набуття статусу медіатора. Було наведено думки вчених щодо збільшення кількості вимог до медіатора в законодавстві. Були зазначені вимоги, які ставлять до базової програми підготовки медіаторів в Україні.

Окремо автори звернули увагу на важливість відкритості професії медіатора та запровадженні відкритого реєстру, який функціонує в мережі Інтернет.

Авторами статті була викладена загальна процедура медіації, яка була поділена на 5 послідовних етапів, першим з яких виступала підготовка до медіації, для опису якої були використані положення закону. Наступні етапи йшли відповідно до їх хронологічної послідовності: початок процедури, переговори, пошук можливостей та ідей для вирішення конфлікту та заключний етап – підписання угоди.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, переговори, медіація, принципи медіації, процедура медіації.

The article is dedicated to the following methods of establishing an alternative resolution of disputes in civil rights. The focus was made on the mediation process, as the most popular alternative dispute resolution (hereinafter – ADR) type in the world.

Under the analysis, the authors discussed the historical aspects and the origin reasons of the alternative methods of resolving disputes. It is important for the authors to add respect to the fact that legislation was developed in such a way that the practice of ADR in foreign countries, that way it passed to the Ukrainian right field.

In the following, the authors concentrated their attention on the analysis of the Law of Ukraine “On Mediation”, which became a useful tool for the development of the procedure for the alternative resolution of disputes. In the work, attention was attached to the principles on which mediation is based, with an eye to the institutional importance of their appointment and application. When analyzing such principles as “goodwill”, “confidentiality”, “neutrality, independence and unpreparedness of the mediator”, “self-importance and equivalence of the parties of mediation”, the authors exclaimed their thoughts about every principle and add thoughts that scientist was made.

In the work, the authors have developed an analysis of how an individual can get the status of a mediator. Thoughts of scientists was attached about how to increase the requirements to people who want to become mediators. Were attached the requirements to the basic program for the training of mediators in Ukraine.

Authors have given up attention for the importance of the openness of the profession of a mediator and the maintenance of the open registry, which functions in the Internet.

The authors of the article suggested a general procedure of mediation, which was divided into 5 stages. The first of these was the preparation for mediation, for a description of what was required by law. The next stages went gradually to their chronological sequence: the beginning of the procedure, negotiations, the search for possibilities and ideas for ending the conflict, and the final stage – the signing of settlement agreement.

Key words: alternative dispute resolution, negotiation, mediation, principles of mediation, procedure of mediation.

Вступ. Під час глобального розвитку економіки, значного зросту кількості торгівельних операцій та надання послуг, розвитку законодавства та росту обізнаності населення в правових питаннях пропорційно зростає кількість правових конфліктів, які найчастіше вирішуються у судовому порядку в компетентному державному суді. Однак вирішення конфлікту в судовому порядку не завжди може вважатися доцільним та ефективним з економічної точки зору, а також з точки зору економії часу. Складний судовий процес може затягнутися на роки, а також обов'язково вимагатиме значних фінансових витрат для сторін процесу. Сукупність таких проблем і призвела до появи альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації.

Актуальність дослідження полягає у великому потенціалі медіації для вирішення правових спорів у позасудовому порядку. Українське законодавство в останні роки зробило значні кроки у розвитку процедури медіації та інших видів АВС. В 2017 році була прийнята нова редакція Цивільного процесуального кодексу, який запро-

вадив новий спосіб вирішення спорів: «врегулювання спору за участі судді», що вніс багато можливостей для скорішого вирішення спору. В 2021 році був прийнятий довгоочікуваний Закон України «Про медіацію», який врегулював таку діяльність, яка є одним з найпопулярніших видів АВС. Тим не менш, залишається ще велика кількість можливостей для вдосконалення вітчизняного законодавства, а також практична необхідність для розвитку цього механізму.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням даної тематики займалося багато вчених-цивілістів. Ґрунтовні дослідження зробили Я. Любченко та О. Спектор. Важливі дослідження також зробили Р. Карпенко, Г. Анікіна, Ю. Білоусов, Н. Голубева, А. Дутко, О. Можайкіна, Н. Мазаракі, С. Фурса, В. Цимбалюк, Т. Цувіна та інші.

Метою роботи є з'ясування історичних причин виникнення медіації як альтернативного способу вирішення спору, проведення аналізу законодавства та думок вчених стосовно даної процедури та способів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Зародження інституту альтернативного вирішення спорів відбулося ще в давні часи. Вперше така процедура набула правового оформлення у Стародавньому Римі, де було розроблено цілісну концепцію інституту мирової угоди. Закони XII таблиць передбачали укладення сторонами мирової угоди до початку судової процедури [1, с. 30].

Цей інститут продовжував свій розвиток надалі в різних країнах під різними назвами та з іншими концепціями. Сучасного вигляду інститут АВС набув в Сполучених Штатах Америки в 60-х роках минулого століття. Необхідність такої позасудової процедури була зумовлена великим приростом населення США, а також ускладненням суспільних відносин з юридичної точки зору, тому розвиток АВС, в тому числі посередництва, був необхідний для країни на даному етапі [2, с. 30]. Експерти вважають, що без запровадження такої системи АВС економіка США була би паралізована. На сьогоднішній день понад 90% правових спорів у США вирішуються за допомогою АВС [3, с.18].

З початку 80-х років минулого століття почався активний розвиток та впровадження АВС в законодавство країн Європи. У 1981 році була прийнята Рекомендація R(81)7 Комітету міністрів Ради Європи щодо полегшення доступу до правосуддя, якою державам членам рекомендувалося вживати заходів щодо заохочення примирення сторін конфлікту [4]. В 1998 році Комітетом Міністрів Ради Європи також була прийнята рекомендація № R 98 щодо медіації в сімейних спорах, яка значно розширила можливості мирного врегулювання спорів в сімейних справах [5].

Розвиток сучасної концепції АВС на території України почався зі здобуття незалежності. Перші організації почали впроваджувати медіацію для вирішення трудових, комерційних спорів у 1995 році. В 1998 році Урядом України за фінансової підтримки USAID була створена Національна служба посередництва та примирення, що була уповноважена сприяти врегулюванню колективних трудових спорів [6]. Наприкінці 90-х років відбулося значне розширення можливостей до застосування медіації, оскільки по території України були створені місцеві центри медіації, а також здійснювалась професійна підготовка медіаторів.

На цьому етапі виникла необхідність у законодавчому закріпленні процедур АВС для розширення практики їх застосування та збільшенню довіри від суспільства. У 2006 році було визнано необхідність такої процедури як медіація, у зв'язку з чим було затверджено «Концепцію удосконалення судівництва та утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів». Концепція визначала пріоритетним завданням щодо створення можливостей для розвитку альтернативних, тобто позасудових, способів розв'язання спорів [7].

Починаючи з 2010 року до Верховної Ради України було подано велику кількість законопроектів про медіацію, однак жоден з них не було підтримано. Лише в 2021 році вдалося прийняти Закон України «Про медіацію», який визначив медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [8].

Судова реформа, яка проводиться з 2014 року, мала не меті розробити нові можливості для зменшення навантаження на судову систему, а також зробити судовий процес ефективнішим. Реформа здійснювалась за підтримки європейський експертів та відбувалась згідно зі стратегією, яку підтримали Європейський Союз та Рада Європи, що включала запровадження альтернативного способу вирішення спорів з метою економії судових ресурсів. Одним з таких досягнень стало прийняття Закону України «Про медіацію».

Як вже зазначалося, медіація є одним з найпопулярніших видів АВС у зарубіжних країнах, однак в українському суспільстві доволі рідко застосовували дану процедуру, з огляду на відсутність її законодавчого закріплення. З 2021 Закон України «Про медіацію» набув чинності та створив правове підґрунтя для її більш широкого впровадження. В науковій літературі інститут медіації визначають як ефективну форму позасудового вирішення спору, що характеризується декількома аспектами. По-перше, це є альтернативним вирішенням спору, тобто сторона звертається не до судової системи, а шукає інший спосіб врегулювання конфлікту. По-друге, процедура проводиться у формі переговорів, що спрямовані на вирішення спору. По-третє, вона характеризується посередництвом, тобто сторони залучають неупереджену та нейтральну сторону (медіатора) для допомоги у проведенні ефективного процесу медіації [9, с. 213].

Закон визначає перелік засад-принципів, які визначають характер і зміст даної процедури. Можайкіна О.С. влучно вказала, що принципи медіації дають змогу індивідуалізувати медіацію як самостійний вид незалежної професійної діяльності, визначити правила її організації, а у разі відсутності або неузгодженості певних правових норм – керуватися ними під час її проведення [10, с. 77].

Центральним принципом медіації можна визначити принцип добровільності, передбачений статтею 5 Закон України «Про медіацію». Спектор О.М. зазначає, що принцип добровільності полягає в тому що ніхто не може змусити сторони врегулювати конфлікт медіацією. Медіація виступає виключно добровільною процедурою на кожному етапі: від згоди сторін взяти участь в медіації та вибору медіатора до укладення угоди. Кожна зі сторін може в будь-який момент відмовитися від проведення медіації [11, с.87]. Медіатор не наділений повноваженнями щодо сторін конфлікту і не може впливати на їхні рішення чи бажання, медіатор так само має право відмовитися бути медіатором у процесі. Важливо також підкреслити що участь або небажання участі сторони в медіації не може вважатися визнання нею вини, позовних вимог або відмовою від позовних вимог. Однак закон стимулює сторони до примирення шляхом медіації завдяки можливості повернення 60% судового збору [12].

Ще одним фундаментально-важливим принципом медіації є конфіденційність. Вчені сходяться думкою про те, що цей принцип для багатьох осіб є основною перевагою альтернативних способів вирішення спорів. Вони не супроводжуються веденням протоколу, слухання справи проходить у закритих засіданнях. Учасники медіації, в тому числі медіатор та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо вони самі не домовились про інше або якщо інше не встановлено законом. Медіатор також не може розголошувати конфіденційну інформацію, яку він отримав від однієї сторони, іншій без згоди сторони, яка надала таку інформацію. Закон України «Про медіацію» під поняттям конфіденційної інформації вважає всю інформацію, яка стала відома під час підготовки до медіації та проведення медіації, зокрема про пропозицію та готовність сторін конфлікту (спору) до участі в медіації, факти та обставини, висловлені судження та пропозиції сторін медіації щодо врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації [8]. За розголошення конфіденційної інформації учасники медіації несуть відповідальність.

Наступним принципом є принцип нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора. Не викликає сумнівів важливість даного принципу, адже саме нейтральність медіатора є однією з визначальних ознак цієї професії, вона гарантує справедливість як процедури, так і результатів медіації [13, с. 102]. Європейський кодекс поведінки медіаторів розкриває зміст принципів незалеж-

ності та неупередженості медіатора. Так, під неупередженістю розуміється однакове ставлення медіатора до сторін спору, а незалежність медіатора пов'язується з відсутністю в нього конфлікту інтересів чи обставин, що здатні вплинути на його незалежність.

Закон України «Про медіацію» в статті 7 вказує на те, що медіатор повинен бути нейтральним у ставленні до сторін медіації та незалежним від сторін медіації, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших фізичних і юридичних осіб [8]. В тексті закону немає чіткого визначення принципу «нейтральності», що є предметом дискусій і в зарубіжних країнах. Можайкіна О.С. висловила думку, що принцип нейтральності включає в себе такі положення: 1) медіатор не повинен надавати перевагу жодній стороні спору; 2) має забезпечувати рівність сторін у медіації; 3) не повинен оцінювати дії і висловлювання будь-якої зі сторін із позиції їхньої правильності або неправильності; 4) повинен уникати упереджень, заснованих на суб'єктивних поглядах сторін конфлікту; 5) не повинен нав'язувати власних думок сторонам конфлікту щодо можливих варіантів урегулювання конкретного спору [14, с. 61].

У статті 7 Закону України «Про медіацію» передбачена заборона медіаторам суміщати функцію медіатора з функцією іншого учасника медіації в одному конфлікті; надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо прийняття рішення по суті конфлікту; приймати рішення по суті конфлікту (спору) між сторонами медіації; бути представником або захисником будь-якої із сторін у досудовому розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному провадженні у конфлікті (спорі), в якому він є чи був медіатором. В цій же статті вказується на те, що основним обов'язком медіатора є допомога сторонам спору здійснювати комунікації, досягати порозуміння та проводити переговори, а також має право надавати консультації та рекомендації сторонам щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів.

Принцип самовизначення сторін медіації є однією з головних переваг цього виду АВС, оскільки сторони самостійно впливають на хід процесу і повністю контролюють прийняття рішення. Сторони самостійно обирають медіатора та/або суб'єкта, що забезпечуватиме проведення медіації. Вони не можуть делегувати свої повноваження посереднику. Сторони можуть приймати рішення, які вони вважають доречними для власних конкретних обставин. За таких умов досягається можливість сторін ухвалювати власні рішення щодо угод про свої справи в найбільш прийнятний для них спосіб.

Сторони медіації є рівними, що включає в цей принцип необхідність надання сторонам рівних можливостей в усіх процедурних аспектах медіації. Зобов'язання медіатора повинні бути рівними стосовно всіх сторін медіації.

Закон встановлює певні вимоги до особи медіатора. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про медіацію», медіатором може бути особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Фурса С.Я. вважає, що перелік вимог до особи медіатора має обов'язково містити вимогу щодо наявності в нього вищої юридичної освіти [15, с. 5]. Цимбалюк В.І також вважає, що потрібно внести вимогу про стаж роботи в галузі права – 3 роки, і вимогу про високі моральні та ділові якості [16, с. 58]. Ми не можемо погодитися з таким твердженням, оскільки професія медіатора не передбачає обов'язків, які б вимагали особливих знань в юриспруденції. Зміст діяльності та обов'язки медіатора за своєю природою не пов'язані з необхідністю мати вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права. Однак сторони медіації, об'єднання медіаторів та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації можуть встановлювати додаткові вимоги до особи меді-

атора, зокрема щодо спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо.

Підготовка медіаторів здійснюється суб'єктами освітньої діяльності, базова підготовка здійснюється за програмою тривалістю не менше 90 годин навчання, у тому числі 45 годин практичного навчання [8]. Окрім базової підготовки, суб'єкти освітньої діяльності можуть проводити спеціалізовану підготовку медіаторів, наприклад щодо медіації у сімейних, трудових спорах.

За результатами навчання, видається відповідний сертифікат, у якому зокрема вказується кількість годин навчання, у тому числі практичного навчання. Зазначення такої інформації є важливим, оскільки сторони конфлікту при виборі медіатора одразу матимуть уявлення про обсяг підготовки відповідного медіатора і зможуть обрати того, який найбільше відповідає їхнім вимогам. Суб'єкти освітньої діяльності також зобов'язані вести реєстр випускників-медіаторів, у якому зазначаються відомості, аналогічні тим, що висвітлені на сертифікаті.

В Україні також існує відкритий та загальнодоступний реєстр медіаторів, створений у відповідності до вимог ст. 14 Закону України «Про медіацію», відповідно до якої об'єднання медіаторів та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації, ведуть реєстри медіаторів з дотриманням вимог закону щодо збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу.

Загальна процедура медіації відбувається в декілька етапів, які можна представити у такій послідовності:

Етап 1. Підготовка.

Підготовка є початковим етапом у процесі медіації. В ній медіатор здійснює підготовчі заходи із сторонами спору, з'ясовує можливості проведення медіації з метою запобігання конфлікту інтересів. Під час даного етапу сторони обмінюються інформацією, документами, узгоджують інші питання необхідні для проведення процедури, зокрема встановлюють зручний час для зустрічей. Медіатор приймає рішення про участь в медіації, інформує сторони про процес медіації його роль та роль учасників медіації.

Етап 2. Початок.

На цьому етапі сторони здійснюють безпосередню підготовку до вступу в переговори. Медіатору важливо переконатися, що сторони зрозуміли порядок проведення процедури і що вони зобов'язуються дотримуватися її правил проведення. Медіатор на даному етапі відповідає на запитання учасників, роз'яснює незрозумілі питання. У разі, якщо медіатор впевнився, що сторони готові до вступу в етап переговорів, він пропонує підписати сторонам договір про проведення медіації.

Етап 3. Переговори.

Основним етапом медіації є саме переговори. На цьому етапі встановлюється суть конфлікту і здійснюється фіксація основних конфліктних моментів. Медіатор здійснює основну роботу саме на цьому етапі, оскільки він повинен побудувати діалог між сторонами. Його ключова роль в цьому – спростити комунікацію між сторонами та направити їх діалог в сторону конструктивного діалогу щодо спірного питання задля досягнення мети по врегулюванню конфлікту та забезпеченню інтересів сторін у спорі.

Етап 4. Пошук можливостей та ідей для вирішення конфлікту.

На основі зібраної та опрацьованої інформації на етапі переговорів, починається обговорення виявлених проблем. Медіатор працює як з кожним учасником індивідуально, так і разом з усіма сторонами конфлікту. На даному етапі важливо знайти взаємовигідні варіанти вирішення спору та обговорити їх. Визначаються переваги та недоліки кожного із запропонованих варіантів та обирається реалістичний варіант, котрий зможе врегулювати конфлікт, забезпечити інтереси кожної із сторін та відновити їх стосунки.

Етап 5. Укладання та підписання угоди.

Відображення досягнутого рішення оформлюється підписанням угоди за результатами медіації. В угоді за результатами медіації зазначається: 1) дата і місце укладення угоди; 2) відомості про сторони медіації та їх представників; 3) медіатор (медіатори), суб'єкт, що забезпечує проведення медіації (за наявності), реквізити договору про проведення медіації та/або правил проведення медіації; 4) узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання; 5) інші умови, визначені сторонами медіації. Важливим є заборона включати в зміст угоди положення, що порушують права та інтереси інших осіб, інтереси держави або суспільні інтереси [8]. Формулювання угоди повинні бути чіткими та зрозумілими учасникам, а також мати стверджувальну, позитивну форму викладу.

Висновок. Альтернативні способи вирішення спорів виникли з метою мінімізувати витрати сторін на ведення судового процесу. Одним з найпопулярніших методів альтернативного вирішення спору є медіація. В Україні медіація почала застосовуватись зі здобуттям Україною незалежності. Довгий час процедура була законодавчо нерегульована. З прийняттям Закону України «Про медіацію» в 2021 році значно розширилися можливості до застосування даної процедури в практиці. Завдяки впровадженню імперативних вимог щодо набуття статусу медіатора ця професія стала прозорою та законодавчо врегульованою. Прийняття вказаного акту є значним кроком для зближення України з Європейською правовою сім'єю. Варто вказати, що Закон має загальний характер і залишає простір для учасників процедури, такий простір є необхідним з огляду на добровільність медіації. Положення закону загалом відповідають загальносвітовим нормам стосовно процедури медіації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко Р. Історичні передумови впровадження медіації в Україні та інших державах. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 28–36.
2. Вступ до альтернативного вирішення спорів : навч. посіб. / Г. В. Анікіна, Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська [та ін.]; під ред. У. Хелльманна, Н. Л. Бондаренко-Зелінської. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 230.
3. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів : матеріали круглого столу (Одеса, 29 березня 2021 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубєвої ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2021. 18 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14491> (дата звернення 23.04.2023).
4. Рекомендація R(81)7 щодо полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. / Комітет Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/168050e7e4> (дата звернення 23.04.2023).
5. Рекомендація R(98)1 щодо медіації в сімейних спорах від 21 січня 1998 р. / Комітет Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/coe-rec-98-1-family-mediation/1680a72d4e> (дата звернення 23.04.2023).
6. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України : програмний документ, Рада Європи. Київ, 2017. URL: <https://rm.coe.int/kyselova-tmediation-integration-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> (дата звернення 23.04.2023).
7. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006> (дата звернення 23.04.2023).
8. Про медіацію. Закон України від 16.11.2021. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n2> (дата звернення 23.04.2023).
9. Дутко А. О. Медіація як явище правової дійсності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 6. С. 210–216.
10. Можайкіна О. С. Сутність принципу добровільності в медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2020. Випуск 61. Том 1. С. 77–79.
11. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. К., 2012. 224 с.
12. Про судовий збір. Закон України від 08.07.2011. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення 23.04.2023).
13. Мазаракі Н. А. Принцип нейтральності медіатора. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 7. Частина 1. С. 100–107.
14. Можайкіна О. С. Медіатор у врегулюванні конфлікту: окремі аспекти правового статусу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2018. № 36. Том 2. С. 61.
15. Фурса С. Медіація в Україні: актуальні питання теорії і практики та необхідність законодавчої регламентації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2014. Вип. 1. 5–9 с.
16. Цимбалюк В. І. Теоретико-правовий аналіз зарубіжного досвіду право вого забезпечення медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 11. 55–60 с.